

Ks. dr hab. Waldemar Woźniak, prof. UKSW
Instytut Psychologii
Wydział Filozofii Chrześcijańskiej
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie

Czynniki sprawcze zaburzonej komunikacji wśród więźniów

Factors causing disturbed communication among prisoners

Abstrakt:

Zjawisko komunikacji społecznej ma wiele aspektów, a zarazem ma charakter interdyscyplinarny. Komunikacja społeczna służy rozwojowi, nie tylko całych społeczności, ale także konkretnych ludzi. Bardzo ważny jest sposób odbioru komunikacji, jej przetwarzania i rozumienia. Są środowiska, które mogą służyć rozwojowi komunikacji zaburzonej, a takim środowiskiem niewątpliwie jest izolacja penitencjarna. Już sam fakt popełnienia przestępstwa, może wpływać negatywnie na komunikację interpersonalną, mimo że sprawca czynu przestępczego przyznaje się do jego popełnienia. Artykuł prezentowany ma na celu ukazanie czynników, które mogą zaburzać komunikację w środowisku więziennym, a za takie podstawowe czynniki można uważać: proces prizonizacji, podkulturę więzienną, deprivację potrzeb, wyuczoną bezradność, stereotypy, uprzedzenia. Artykuł ten nie ukazuje wszystkich takich czynników, ale może stanowić przyczynek do dalszej pogłębionej analizy podjętego problemu.

Słowa kluczowe: więźniowie, komunikacja zaburzona, prizonizacja, podkultura więzienna, deprivacja potrzeb, bezradność wyuczona, stereotypy

Abstract:

The phenomenon of social communication has many aspects while it is interdisciplinary in nature. Social communication facilitates the development of not only entire communities, but also individuals. The way communication is received, processed and understood is very important. There are environments that can support the development of disturbed communication. Undoubtedly, penitentiary isolation is such an environment. The very fact that a crime has been committed can have a negative impact on interpersonal communication, even though the perpetrator admits to having committed the crime. The aim of this paper was to show the factors that may disrupt communication in the prison environment, with these factors including the process of prisonization, prison subculture, deprivation of needs, learned helplessness, stereotypes, and prejudices. This paper does not discuss all these factors, but it may contribute to a further in-depth analysis of the problem.

Keywords: prisoners, disturbed communication, prisons, prison culture, deprivation of needs, learned helplessness, stereotypes

Wprowadzenie

Komunikacja społeczna jest zjawiskiem złożonym, a problematyka ta, w podejściu naukowym ma interdyscyplinarny charakter. Komunikacja społeczna może być rozpatrywana w wielu szczegółowych aspektach, np. w ujęciu psychologicznym, można

dokonać analizy następującego zagadnienia – osobowość zaburzona, nieprawidłowa (np. narcystyczna) a komunikacja interpersonalna.

Wyróżnić można komunikację niezaburzoną, a więc służącą rozwojowi tak jednostki, jak i całych grup społecznych i społeczeństw. Będąc uczestnikiem życia społecznego, nietrudno jest zwrócić uwagę na takie środowiska, które ze względu na swą specyfikę, mogą sprzyjać kształtowaniu i uruchamianiu się komunikacji zaburzonej, a za takie środowisko uznać należy izolację więzienną, wraz z osobami skazanymi czy również z aresztowanymi.

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie podstawowych czynników występujących w więzieniu, to jest wśród więźniów, mogących deformować komunikację społeczną i czynić ją komunikacją wręcz zaburzoną.

1. Określenie komunikacji w kontekście penitencjarnym

M. Podkowińska (2017, s. 44-51) analizując cele i funkcje procesu komunikacji, konkluduje, że „... komunikacja jest procesem złożonym, który służy nie tylko przesyłaniu informacji, ale spełnia wiele funkcji, do których można zaliczyć między innymi przekazywanie i zarażanie się emocjami, a także tworzenie i wzmacnianie więzi międzyludzkich” (tamże, s. 51).

M. Podkowińska wskazuje na komunikację bezpośrednią oraz pośrednią, na formy komunikacji i narzędzia komunikacyjne, ale zaznacza zarazem, że komunikacja może stanowić podstawę rozwoju, współpracy, wsparcia (tamże, s. 39).

„Język to system służący łączeniu symboli w taki sposób, aby możliwe było utworzenie nieskończonej liczby znaczących stwierdzeń w celu komunikacji z innymi” (Ciccarelli, White, 2015, s. 292).

Podstawowymi formami komunikacji są słowa i zachowania niewerbalne, ale zarazem nie można pomijać milczenia jako integralnej części porozumiewania się między ludźmi (Podkowińska, 2017, s. 6).

Porozumiewanie się słowne wypełnia dużą część komunikacji interpersonalnej. Pomiedzy językiem a komunikacją społeczną może zachodzić swoista współzależność. Język zaburzony, np. wulgarny, będzie kształtował dysfunkcyjną komunikację, a taka komunikacja będzie wpływała z kolei na język któregoś z uczestników procesu komunikowania się.

Komunikacja może więc przybierać formę zaburzoną, opierając się na patologicznych mechanizmach relacji interpersonalnych (por. Wyleżałek, Podkowińska, 2018).

Analizując proces komunikacji w środowisku więziennym, trzeba zwracać uwagę na to, kto jest nadawcą komunikatu, a kto jego odbiorcą oraz o tym, co stanowi „kanał” komunikacyjny. Gdy w zakładzie karnym nadawcą jest człowiek skazany za czyn przestępczy, bardzo często popełniony w sposób świadomy, z premedytacją, można założyć, że jego komunikaty np. mogą służyć ukryciu przestępstwa. Odbiorcą wtedy może być inny

więzień, ale stojący niżej w tzw. hierarchii więziennej (zakładowej), albo może nim być „więziennik” (funkcjonariusz Służby Więziennej), którymi w przekonaniu nadawcy winno się manipulować zgodnie z uznaniem. Kanałem komunikacyjnym często jest tzw. „gryps”, czyli gwara więzienna, służąca chociażby do naznaczania innych, określanych często jako „nieludzie”, „frajerzy”. W środowisku penitencjarnym wariantów komunikacyjnych z udziałem nadawcy, odbiorcy i kanału komunikacyjnego, może być wiele, a sprawiają one, że komunikacja przyjmuje formę dysfunkcyjną, zaburzoną.

2. Proces prizonizacji a komunikacja zaburzona

„Oddziaływanie penitencjarne to zespół stosowanych metod i środków, których głównym celem jest szeroko pojęte kształtowanie postaw zgodnych z normami i zasadami obowiązującymi w społeczeństwie. Dąży się, aby wzbudzić lub wzmocnić u skazanego motywację do współdziałania i podjęcia wysiłku koniecznego do zmiany filozofii życia” (Rajtar, Haś, 2014, s. 110). W więzieniu psycholog współuczestniczy - pośrednio lub bezpośrednio - we wszystkich formach oddziaływania na osoby, które skazane prawomocnym wyrokiem sądu odbywają kary pozbawienia wolności (tamże).

Współdziałanie w procesie resocjalizacji, po stronie osoby osadzonej w jednostce penitencjarnej, może zostać zakłócone, a nawet wykluczone, poprzez kształtujący się i nasilający się proces prizonizacji. Prizonizacja, oznacza proces stawania się typowym więźniem, z uwzględnieniem wszystkich negatywnych konsekwencji. Prizonizacja - to asymilacja do środowiska więźniów, przyjmowanie ich zwyczajów, sposobów zachowania. Prizonizacja z jednej strony pomaga w przystosowaniu się do izolacji zakładowej, ale zarazem nasila nieprzystosowanie społeczne, czy nawet *wykolejenie* przestępcze (por. Stanik, 2013, s. 338-359).

Prizonizacja, oznacza bardzo często przyjmowanie przestępczego stylu życia, gdyż wzmacnia nieodpowiedzialność, przemoc czy agresję, a nawet stanowi pewien rodzaj zachęty do dalszego popełniania czynów przestępczych (tamże).

M. Ciosek (2001), przywołując twórcę koncepcji prizonizacji, tj. C Clemmera, tak charakteryzuje ten proces: „Koncepcja prizonizacji oparta została na spostrzeżeniu, że skazany nabywa w miarę czasu coraz większej wiedzy na temat specyficznych form i wartości obowiązujących w społeczności więźniów i wykazuje coraz wyższy stopień ich przyswojenia. Proces prizonizacji oznacza więc asymilację kultury więziennej, głównie zaś norm istniejącego nieformalnego kodeksu postępowania więźnia. Mówiąc jeszcze inaczej, więzień uczy się specyficznych dla środowiska więziennego postaw i sposobów zachowania, rytuałów i zwyczajów dotyczących jedzenia, ubierania się, pracy czy odpoczynku, języka więziennego i sposobu zorganizowania zakładu karnego. Skazany uczy się prawdy, że w realizacji potrzeb trzeba liczyć przede wszystkim na siebie. Proces ten rozpoczyna się już

po kilku tygodniach pobytu w zakładzie i zmienia osobowość, zwłaszcza więźniów długoterminowych” (tamże, s. 214).

Proces prizonizacji wyposaża więźnia w gotowe schematy komunikowania się tak werbalnego, jak i niewerbalnego, zarówno z innymi więźniami, zwłaszcza tymi wykluczonymi i zdegradowanymi w środowisku więziennym, jak i z pracownikami Służby Więziennej.

Z. Majchrzyk (2018, s. 77-81) podejmuje problem normy i patologii (psychopatologii, dewiacji). W tym kontekście należy uznać, że prizonizacja uruchamia niejednokrotnie komunikację patologiczną, bo podlegającą do agresji, znęcania, prześladowania.

Przebieg procesu prizonizacji jest trudny do przewidzenia, bo przecież uczestniczą w nim różni więźniowie, którzy są często osobami niebezpiecznymi, w tym np. przestępcy seksualni, zabójcy, recydywiści, więźniowie długoterminowi (por. Machel, 2007, s. 177-225).

W procesie prizonizacji może być też ukryta chęć buntu, wola przeciwstawienia się systemowi penitencjarnemu, jako środkowi odbierania wolności, a przecież wielu więźniów określa, że „siedzi za niewinność” (por. Urbanek, 2018).

Na proces prizonizacji bardzo często niejako nakłada się więzienne zjawisko *podkultury drugiego życia*, które jest też określane jako – „drugie życie więzienia”, nieformalne życie więzienia, „grypserska”, podkultura agresji i przemocy.

Podkultura „drugiego życia” stanowi nieformalny system funkcjonowania w więzieniu, który określa sposoby komunikowania się w więzieniu, opierające się na grypsie (gwarze więziennej), dzieli więźniów generalnie na dwie grupy – „ludzi” i „frajerów”, wytwarza swoistą hierarchię wśród więźniów, podpowiada formy traktowania funkcjonariuszy Służby Więziennej, podaje wartości i normy grupowe (kodeks nieformalnego zachowania się więźniów „grypsujących” czyli „ludzi”, tzw. kodeks „grypserski”), wpływa na twórczość więzienną (np. więzienne piosenki, ballady), podaje formy tatuażu więziennego (por. Szaszkievicz, 1997; por. Przybyliński, 2006).

D. Sarzała (2009), „drugie życie więzienia” postrzega tak: „Grupa podkulturowa funkcjonuje sprawnie, gdy realizuje cele wymierzone przeciwko obowiązującym zasadom społecznym, ponieważ zorientowana jest na przeciwstawienie się ogólnie uznanym zasadom współżycia społecznego. Staje się jednak niesprawna i mało skuteczna, gdy w grę wchodzi realizacja celów zgodnych z wartościami ogólnej kultury społecznej” (tamże, s. 34-35).

Prizonizacja może oznaczać także dokonywanie w więzieniu określonych tatuaży, które niosą ze sobą znane współwięźniom komunikaty. S. Przybyliński (2007, s. 13) wskazuje na motywy tatuowania się w środowisku więziennym, wśród których przykładowo można wymienić: zakomunikowanie przynależności do podkultury więziennej (czyli do „grypsujących”) albo chęci dokonania zemsty (tatuaż prezentujący kata, którego oplata wąż). Tatuaż więzienny może przekazywać wiele komunikatów.

Zasady podkultury więziennej mogą stać się komunikatem zachęcającym do przestępczości wewnątrzwięziennej, a wśród takich czynów przestępczych należy wymienić np. zgwałcenie współosadzonego, bójki i pobicia, znęcanie się nad współosadzonym (por. Gruźlewska, 2016).

Nasilająca się prizonizacja z pewnością będzie wpływała na proces komunikacyjny w jednostce penitencjarnej, a często będzie wręcz wymuszała negatywne formy komunikacji społecznej, którą może być np. pobicie więźnia zdegradowanego (tzw. „cwela”), który może być też potraktowany jako „obiekt” seksualny.

Warto tutaj dokonać próby porównania procesu prizonizacji z procesem aglutynacji psychicznej świata więzień i więźniów. Problematyka aglutynacji psychicznej jest mało znana w literaturze penitencjarnej. Zjawisko to zaobserwował i nazwał profesor Gościmierz Geras będąc więźniem politycznym, a następnie przekazał informacje o tym zjawisku W. Woźniakowi jako swojemu uczniowi (za: Woźniak, 2005, s. 633-634).

Aglutynacja w biologii i medycynie oznacza skupianie się komórek (np. bakterii, pierwotniaków, krwinek), zachodzące pod wpływem zawartych w osoczu krwi ciał białkowych – aglutynin (Słownik Wyrazów Obcych, 1980).

G. Geras w sposób symboliczny przeniósł ten termin do psychologii penitencjarnej i dookreślił go jako „aglutynacja psychiczna świata więźniów”. To nowe pojęcie rozumiał jako mentalnościowe zawężenie świata do świata więzień i narastający u więźniów „długoterminowych” proces swoistej nierealności świata zewnętrznego (Woźniak, 2005, s. 633-634).

W. Woźniak określił strukturę aglutynacji psychicznej, umieszczając w niej – mechanizmy obronne (np. racjonalizację - złodziej może przekazywać przykładowy komunikat - „okradam tych, co się nie dzielą”), zasady psychologii tłumu (zwłaszcza prawo jedności umysłowej, którego konsekwencją jest utrata własnej indywidualności) oraz introwersję społeczną (pełen rezerwy stosunek do ludzi i wycofywanie się). Te trzy elementy w strukturze aglutynacji psychicznej, mogą decydować o mentalnościowym zawężeniu wszystkiego do świata zakładu karnego (tamże, s. 634-636).

Aglutynacja psychiczna świata więźniów wydaje się być zjawiskiem groźniejszym, aniżeli prizonizacja. To drugie zjawisko, może mieć postać jedynie zewnętrznego przystosowania do izolacji penitencjarnej, (aby samemu nie stać się poszkodowanym), a aglutynacja psychiczna będzie oznaczać stan umysłu względnie stały. Więzień, u którego kształtuje się aglutynacja psychiczna, może zacząć wysyłać takie oto przykładowe komunikaty: „w więzieniu to jest życie”, „na wolności egzystują frajerzy”. Aglutynacja psychiczna niewątpliwie może podważać, a nawet wykluczać oddziaływania resocjalizacyjne, zwłaszcza przez załamanie się komunikacji więźnia ze środowiskiem wolnościowym.

3. Deprywacja potrzeb, wyuczona bezradność i stereotypy jako czynniki sprawcze zaburzonej komunikacji w więzieniu

Więzienie jest przykładem instytucji totalnej, która niejako osacza człowieka, a ten przestaje decydować sam o sobie. Ta totalność więzienia przyczynia się do deprywacji potrzeb, a więc do niemożności ich zaspokojenia, takich jak potrzeby: miłości, bezpieczeństwa, przynależności, wiedzy i zrozumienia, uznania, samorealizacji (por. Piotrowski, Ciosek, 2016, s. 437-441). Utrudnienia w zaspokajaniu potrzeb psychicznych (czy nawet niemożność ich zaspokojenia), wpływają na kondycję psychiczną więźnia, co następnie uwidacznia się w zaburzonej komunikacji interpersonalnej.

Słownik Pojęć Psychologicznych „wyuczoną bezradność” określa jako „... termin wprowadzony przez amerykańskiego psychologa Martina Seligmana. Bezradność jest według niego stanem wyuczonym przez narażenie na szkodliwe, nieprzyjemne sytuacje, w których nie ma możliwości ucieczki lub których nie da się uniknąć” (za: Krzemionka, 2017, s. 213). Wyuczoną bezradność z pewnością nasila pobyt w instytucji totalnej. Więzień, u którego kształtuje się wyuczona bezradność, może komunikować, że nie warto się starać czy określać cele na przyszłość, co przecież może mieć również wpływ na funkcjonowanie innych więźniów.

Więzienie jest szczególnym środowiskiem rozwoju stereotypów. Postawa (psychologiczna) zawiera w swojej strukturze – wiedzę, emocje, zachowania. Stereotyp, jest zaburzoną postawą, gdyż w jego przypadku element wiedzy jest zniekształcony. Opiera się on na wiedzy niepełnej, niepogłębionej, a nawet wręcz fałszywej. Stereotyp bezpośrednio zaburza, zniekształca komunikację społeczną. Stereotypy wielokrotnie funkcjonują razem z uprzedzeniami, które przede wszystkim akcentują emocje i na nich się opierają. Więzień opuszczając izolację penitencjarną, przenosi częstokroć więzienne stereotypy i uprzedzenia do środowiska wolnościowego (por. Aronson, Aronson, 2012, s. 296-349).

Podsumowanie

Komunikacja społeczna w środowisku więziennym jest zjawiskiem złożonym i zarazem trudnym do jednoznacznego określenia. Nie zawsze, ale często przybiera postać komunikacji zaburzonej, prowadzącej np. do agresji wewnątrzwięziennej.

W niniejszym artykule wskazano na wybrane, a zarazem podstawowe czynniki, które deformują proces komunikacji w środowisku więźniów. Komunikacja w środowisku więziennym ma duże znaczenie, gdyż może ona wpływać na proces resocjalizacji, chociażby przez podważanie jego sensu. Czynnikiem sprawczym komunikacji zaburzonej w środowisku penitencjarnym, które ukazuje ten artykuł, są: prizonizacja (a także

aglutynacja psychiczna świata więźniów), podkultura więzienna, deprivacja potrzeb, wyuczona bezradność, stereotypy i uprzedzenia.

Niewątpliwie artykuł ten, ukazuje nie wszystkie takie czynniki. Istnieją jeszcze różne czynniki szczegółowe, ale treść tego artykułu może być przyczynkiem i zachętą do pogłębienia podjętego problemu. Należy podkreślić, że sam fakt popełnienia przestępstwa, może komunikację zaburzać. Nawet jeśli dana osoba przyznała się do popełnienia danego przestępstwa, to jednak może np. nie ukazywać wszystkich szczegółów towarzyszących jego popełnieniu, co już wpływa na komunikację, zniekształcając ją.

Bibliografia:

- Aronson, E., Aronson, J. (2012). *Człowiek istota społeczna*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Ciccarelli, S. K., White, J. N. (2015). *Psychologia*. Poznań: Dom Wydawniczy REBIS.
- Ciosek, M. (2001). *Psychologia sądowa i penitencjarna*. Warszawa: Wydawnictwa Prawnicze PWN.
- Gruźlewska, J. (2016). Przystępczość wewnątrzwięzienna, (w:) *Psychologia penitencjarna*, M. Ciosek, B. Pastwa-Wojciechowska (red.), 413-425, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Krzemionka, D. (red.). (2017). *Słownik pojęć psychologicznych*. Kielce: Wydawnictwo Charaktery.
- Machel, H. (2007). *Sens i bezsens resocjalizacji penitencjarnej – casus polski (Studium penitencjarno-pedagogiczne)*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Majchrzyk, Z. (2018). *Psychologia sądowa dorosłych (1976 – 2016). Teoria i praktyka*. Warszawa: Oficyna Wydawniczo-Poligraficzna ADAM.
- Piotrowski, J. M., Ciosek, M. (2016). Izolacja więzienna jako złożona sytuacja trudna, (w:) *Psychologia penitencjarna*, M. Ciosek, B. Pastwa-Wojciechowska (red.), 428-460, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Podkowińska, M. (2017). *Komunikacja w pracy socjalnej z rodziną*. Warszawa: Wydawnictwo SGGW.
- Przybyliński, S. (2006). *Podkultura więzienna – wielowymiarowość rzeczywistości penitencjarnej*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Przybyliński, S. (2007). „Dziara”, „cynkówka”, „kolka” – zjawisko tatuażu więziennego. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Rajtar, T., Haś, A. (2014). Psychologia penitencjarna, (w:) *Psychologia sądowa*, M. Szpitalak, K. Kasperek (red.), 103-114, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Sarzała, D. (2009). Podkultura więzienna, (w:) *Materiały do ćwiczeń z metodyki resocjalizacji – aspekt psychologiczny i pedagogiczny*, W. Woźniak (red.), 29-40, Olecko – Warszawa: Wydawnictwo Wszechnicy Mazurskiej – Acta Universitatis Masuriensis w Olecku & Wydział Filozofii Chrześcijańskiej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.
- Słownik Wyrazów Obcych* (1980). Warszawa: PWN.
- Stanik, J.M. (2013). *Psychologia sądowa. Podstawy, badania, aplikacje*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Szaszkiewicz, M. (1997). *Tajemnice grypsarki*. Kraków: Wydawnictwo Instytutu Ekspertyz Sądowych.
- Urbanek, A. (2018). *System penitencjarny wobec wyzwań wielokulturowości. Studium diagnostyczne*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Woźniak, W. (2005). Aglutynacja psychiczna jako skrajna postać samomarginalizacji psychospołecznej młodzieży, (w:) *Uwarunkowania i wzory marginalizacji społecznej współczesnej młodzieży*, W.

- Kubik, B. Urban (red.), 633-640, Kraków: Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna „Ignatianum” & Uniwersytet Jagielloński – Instytut Pedagogiki & Wydawnictwo WAM.
- Wyleżalek, J., Podkowińska, M. (2018). Pathological mechanisms of human resources management, (in:) *Communication. Education. Culture*, M. Podkowińska (ed.), 83-101, Presov: University of Presov – Pro Communio.